

можливостями або особливими потребами розглядається незалежно від своєї дієздатності та корисності для суспільства, як самоцінна особистість, як об'єкт соціальної допомоги і турботи, скерованих на створення умов для її максимально повної самоактуалізації, реалізації всіх наявних можливостей, творчого потенціалу та інтеграції в суспільство. Тому центральною проблемою виховання особистості за допомогою фізичної культури є забезпечення умов схвалення особистісно орієнтованої концепції ставлення суспільства до осіб з обмеженими можливостями всіма без винятку учасниками чи то тренувального, чи то навчального, чи то змагального, чи то виховного процесу. Причому перш за все цю концепцію повинні схвалити самі інваліди й особи з відхиленнями у стані здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губарева Т.И. Спорт лиц с ограниченными возможностями в системе гуманистически ориентированной социальной политики. – М.: ФОН, 2008. – 192 с.
2. Зинкевич-Евстегнеев Т. Д., Грибенко Т. М. Практикум по креативной терапии. – СПб.: Речь, ТЦ Сфера, 2001. – 400 с.
3. Лечебная физическая культура в системе физической реабилитации: Руководство для врачей / Под ред. А.Ф. Каптелина, И.П. Лебедевой. – М.: Медицина, 1995. – 397 с.
4. Пономарев Н.И. Физическая культура как элемент культуры общества и человека. – СПб.: Изд-во ГАФК им. М.Ф. Лесгафта, 1996. – 284 с.
5. Теория и организация адаптивной физической культуры: Учебник: В 2 т. / Под общ. ред. проф. С.П. Евсеева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Сов. спорт, 2005. – Т. 1: Введение в специальность. История, организация и общая характеристика адаптивной физической культуры – 296 с.

УДК 371.214

М.О. Лазарєв

*Сумський державний
педагогічний університет*

ОСОБИСТІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ: УРОКИ А.С. МАКАРЕНКА

У статті на прикладі творчості А.С. Макаренка з'ясовується значущість особистості керівника в педагогічній системі, залежність впливу виховних засобів, методів і прийомів від духовних переконань і професійної культури педагога.

На прикладі творчості А.С. Макаренка вивчається значимість личности руководителя в педагогической системе, зависимость влияния воспитательных средств, методов и приёмов от духовных убеждений и профессиональной культуры человека.

On the example of A. Makarenko's creative work the significance of a leader's personality in the pedagogical system, the dependence of influence of educational means, methods and techniques on spiritual beliefs and professional culture of a teacher are determined.

Постановка проблеми. Відзначаючи 120 річницю від дня народження видатного педагога, ми маємо ще одну нагоду зосередитись на цій величній і неоднозначній постаті минулого століття, ще раз з позицій його ідей і технологій поглянути на сучасну освіту і школу, щоб зрозуміти, як жити й діяти далі, які обирати шляхи й способи подолання численних незгод сьогодення.

Актуальні дослідження з проблеми проводились різними авторами – і сучасниками А.С. Макаренка, і представниками повоєнної педагогіки, і науковцями сьогодення.

Сучасні дослідники (Ю. Азаров, В. Кумарін, А. Фролов, Г. Хіліг, М. Ярмаченко) за всієї незбіжності своїх поглядів наголошують на незвичайному педагогічному таланті А. Макаренка, його незаперечному впливові на теорію й технологію сучасної науки виховання. Разом з тим, ми не маємо праць, присвячених видатним педагогам, де б простежувалися зв'язки їх особистісних якостей і технологічних операцій діяльності.

Мета статті – з'ясувати діалектичні взаємозалежності педагогічної технології під час розв'язання складних ситуацій та особистісних якостей її носія (на прикладі діяльності видатного митця педагогіки А.С. Макаренка).

Можна з певністю сказати, що й палкі прихильники А.С. Макаренка, і його послідовні опоненти з роками все більше переконуються в тому, що він залишив нам не тільки видатну висоту свого оригінального людського і педагогічного таланту, але й незвичайну потужність своєї педагогічної системи, її притягальну силу для педагогів різних континентів і поглядів, різних ідеологічних переконань і віросповідань. Чітка й гуманістична, цілісна й конкретна, натхненна й раціональна одночасно, макаренківська система могутньої виховної дії, долаючи свавілля тогочасного тоталітаризму, позначилась високими гуманістичними результатами ще за життя свого автора. Тільки в горьковській колонії і комуні імені Ф. Дзержинського під проводом А. Макаренка понад три тисячі вихованців пройшли безпрецедентний шлях від занедбаних, нещасних, зневірених, часто злочинних істот до людей з нормальними моральними переконаннями, високою професійною кваліфікацією, середньою освітою, із вихованими звичками до постійної праці і самовдосконалення, з достатньо розвиненим почуттям власної гідності.

Одна така доля із тисяч, але дорога для мене, моїх близьких і друзів, і сьогодні, як жива, постає з реліквій сімейного архіву – старих фотографій, у тому числі зроблених першим вітчизняним фотоапаратом «ФЕД», коротких листів, а також з небагатьох сторінок двох повістей А.С. Макаренка «Марш тридцятого року» та «ФД-1». Ці матеріали, об'єднані зі спогадами людей (живих і тих, кого вже немає), відтворюють частку типового й драматичного життя однієї дівчини. Життя, багато в чому схожого на долю її покоління. Батько Оленки і двох її братів – робітник-шахтар. У молодому віці він загинув у полум'ї братовбивчої громадянської війни. Мати тривалий час була прикута до ліжка жорстоким ревматизмом. Малолітні діти (старшому тільки-но минуло 10 років, Оленці – 5), кинуті на поталу голодній харківській вулиці, «розлізлися межі людьми, мов мишенята». Дівчинка з вразливою психікою, постійним почуттям незахищеності вдосталь покуштувала і сваволю дитячого розподільника, і знуцання юних вуркаганів у Богодухівському дитбудинку, які переслідували малечу, відбираючи нещасний кусень хліба чи схований під подушкою шматок мила, що цінився навіть дорожче за хліб. Болісно переживши приниження, не знайшовши розради у вихователів, дівчинка тікає з дитячого будинку, жебракує на вокзалах голодуючого на ту пору Харкова. Невдовзі її затримують разом з компанією таких же обірваних дітлахів і доставляють у Валківську колонію для неповнолітніх правопорушників. Тут її і знайшов старший, уже 17-річний брат, який зумів ублагати керівництво колонії направити 11-річну Оленку до відкритої тоді в Харкові комуни Дзержинського.

– Брати тебе в комуну не можна: місць немає, та й поза чергою приймати – несправедливо... І не брати – теж не можна: час важкий, пропадеш ти з твоїм характером і твоїми примарами. Отаку задачку ти для нас сотворила. Сам я її не вирішу. Допоможеш – залишайся, ні – відправлю під комунарським конвоєм прямо у Валки, до трудколонії.

– Я буду старатись... Чесне благородне слово. Ви не пожалкуєте...

Але спочатку (кінець 1929 – перша половина 1930 р.р.) не все було гаразд: травмована безпритульністю і свавіллям дитячої колонії психіка Оленки, як і багатьох її ровесників, не сприймала дисципліни і чітких вимог комуни. Дівчинка часто розглядала ці вимоги як замах на її свободу, сперечалася з товаришами й радою командирів. А. Макаренко з цього приводу пише: «Рада командирів іноді обрушує на Лазарєву усю силу своєї влади, відстороняє її від роботи..., лишає

відпустки, парадного костюма. Та я давно помітив, що репресії для Лазаревої шкідливі, вони тільки зміцнюють її протестантську позицію. Треба почекати, поки з віком забудуться причуди раннього дитинства, а, може, й дитячого містечка. Річ у тім, що Лазарева дуже мила, добра й слухняна, доки її що-небудь не роздратує. І ще в неї хороша риса: вона швидко забуває всі образи і всі погрози ради командирів» (ФД-1. Повість. Т. 2. – С. 263).

– У тебе на корню гине драматичний талант, – іронічно зауважив якось А.С., – згадує Оленка. – Замість того, щоб так бездарно кривлятися і творити пародії на педагогів і дітей, приходь у драматичний гурток, там таке поле для твоїх витівок буде... – І тут же миттєво зник, поспішив за своїми справами, залишивши мене в нерішучості, але з цілим роєм роздумів, як же бути далі... Не раптом, а поступово ми й мої товариші помітили, що А.С. нічого не говорив просто так. От і тепер він залишив мене наодинці зі своїми намірами й сумнівами. Чому? Тільки пізніше прозріла відповідь на це питання. Мабуть, для того, щоб самостійно визріло бажання спробувати себе у притягальному, цікавому й непростою театральному мистецтві. Щоб мотив цим займатися визрів без зовнішнього тиску й зайвих у цьому випадку переконань зовні. І коли бажання дійсно стало нестерпним, я постукалась у двері репетиційного залу і попросила А. Макаренка, який керував театром, записати мене до комунарської театральної трупи. В ній я працювала, граючи різні ролі, весь час свого життя в комуні. Театр приніс мені незабутні й прекрасні враження на все життя. Навчив ясно, чітко, виразно говорити, пластично рухатись, досконало передавати свої почуття, по-новому й точно відчувати іншу людину, її доброзичливість чи агресію, щирість чи фальш. Свої самодіяльні здібності ми могли вдосконалювати, постійно відвідуючи харківські академічні театри російської й української драми, де комуна постійно бронювала ложе.

Підтвердженням цієї інформації Олени Дмитрівни може бути фото драмгуртка, коли А.С. Макаренко як художній керівник готував театральне ревю «Подорож комунарів Європою». Оленка у першому ряду сидить друга праворуч. Вона дуже виразно й переконливо, на думку її подруг, грала дівчинку-безпритульницю, яка блукала прекрасним, яскравим і багатим містом, абсолютно байдужим до поневірянь маленької жебрачки [2, т. 2, 462].

Свою першу зустріч із Макаренком Олена Лазарева нагадала йому через чотири роки, коли одержувала грамоту як одна з кращих фрезерувальниць і за успіхи у драматичному гуртку. Але вона ніколи не вважала життя в комуні

безхмарним і легким. Сотні таких, як вона, комунарів пройшли тут суворий і важкий, але щасливий і переможний шлях – не до абстрактного ідеалу, а до самого себе, тобто до кращого, найлюдянішого в собі, до культури, улюбленої професії, впевненості у своїх силах.

– Що ж найбільше приваблювало вас у комуні, давало сили подолати труднощі, сумніви, втому? Таке запитання поставили колись перед Оленкою та її подругою Дусею Мануйловою.

– У комуні ми були в безпеці, були захищені – і від насильства, несправедливості, і від своїх...лінощів та недисциплінованості. Не можна було відлежуватись і байдикувати, – відповіла, начебто сперечаючись сама із собою, білява Дуся.

– Повністю згодна з тобою, – як завжди з посмішкою промовила Оленка. – А ще скажу: силу і радість давала зміна буднів святами, у нас не було суцільних «трудових буднів», було багато свят – і запланованих, і несподіваних. Те, що А.С. Макаренко назвав не дуже зрозумілим терміном «перспективні лінії», ми називали «завтрашнім святом», ним жили, на нього працювали, готували одяг і зачіски, пісні й спектаклі. Святами були й урочистий марш Сумською аж до саду Шевченка, і кіно в літньому залі, і комунарська ложа у театрі Пушкіна, з морозивом в антракті, і танцювальні конкурси.

– Якраз на такому конкурсі Оленка була названа серед кращих у бальному танці. Такою щасливою я її не бачила, просто сяjala, не ходила, а літала, – вставила Дуся, і на її обличчі мов запалахкотів той щасливий момент.

– О, з танцювальним конкурсом вийшов і неприємний казус, і несподіване свято, – вступила в розмову Оленка. – Ми так поспішали на репетицію, що прибрали спальню сяк-так. Санітарна комісія знайшла у нас на підлозі якийсь папірець, поставила нам «незадовільно». Сперечатись було безглуздо, і я лишилась права вихідної відпустки. Так прикро. Іду, розмазую сльози, нічого не бачу. Раптом зупиняюсь. Стоїть черговий командир і сам А.С., мені свого нещасного вигляду нікуди діти, а комунар ще й з подробицями роз'яснює завідувачу, що я натворила і чому проливаю крокодилячі сльози. Макаренко зиркнув на мене гостро й похмуро, наче підтверджуючи справедливість кари, а потім, не міняючи суворого вигляду, строго відчеканив:

– Комунарко Лазарева, марш у дзеркальну кімнату, приведи себе у

зразковий порядок і рівно через 15 хвилин у парадному костюмі з'явився на прохідну, до центральних воріт. Там через 30 хвилин буде німецька делегація, треба її зустріти на вищому рівні.

І до командира:

– Прошу проконтролювати. Якщо запізниться хоча б на хвилину, усунути з команди зустрічі і ніколи більше туди не допускати!

Німецьку делегацію зустрічали урочисто – оркестром, квітами, палкими промовами. Дівчата й хлопці, спеціально для цього виділені, були гідями для гостей, яскраво описували життя комуни як найбільш справедливої парламентської республіки у всьому світі. Після закінчення екскурсії гості – німецькі робітники – в їдальні, перед обідом, ще раз були приємно здивовані блиском і чистотою та ще одним комунарським сюрпризом: миттєво темні столи одночасно під руками чергових запалахкотіли білосніжними скатертинами, світло яких розчинило морок похмурого дня. В ту саму мить невидимі руки ввімкнули сяйво електричних люстр, і звичайна кімната для прийняття їжі раптом перетворилася у парадну й святкову залу. Радісно здивовані гості дружньо зааплодували. Між тим на столах миттєво з'явилися вишукані на той час столові прибори, холодні закуски, вази з квітами, газована вода, власноручно виготовлені дівчатами вишукані серветки з символами комуни. Біля кожного столу стояв вишколений комунар-офіціант, який німецькою мовою запрошував дорогих гостей присісти, познайомитись з двомовним меню й обрати собі першу-другу страви, фрукти і напій на десерт.

Отже, комунари не вперше відпрацьовували практичні навички знаменитого й дієвого макаренківського девізу: «Бить на красоту – значит бить на верняка!»

Після обіду, який з гостями розділили й члени групи зустрічі, один із німецьких товаришів підвів мене до чергового командира і сказав, що я їм дуже сподобалась за веселий норов, цікаву розповідь, дотепність.

– А як вона оцінюється у вас? – поважно запитав іноземний гість.

– Прекрасно. Молодець! – не моргнувши оком відповів командир і хитро посміхнувся, знімаючи мою зняковілість і всілякі душевні сумніви.

– Ото було ще одне, хоч маленьке, а для мене дуже пам'ятне свято, і теж несподіване. Я відчула справжню гуманну мудрість і батьківську підтримку нашого Вчителя, міцну товариську солідарність, яка завжди нас виручала й додавала сил і в роботі, і в навчанні, і у кримському поході, і у праці з

новачками.

Тільки недавно психологи й педагоги знайшли означення такої виховної операції А.С. Макаренка, коли покараний, переживаючи свої помилки і нічого доброго не чекаючи, раптом отримував доручення, на яке заслуговували тільки зразкові вихованці. Інший варіант такої ситуації, яку створював А. Макаренко як тонкий майстер-педагог: порушник правил співжиття піддавався не покаранню, а різновиду схвалення з добре замаскованим побажанням-натяком самому оцінити свій вчинок. Подібна виховна операція, на думку психологів, відбувається згідно з принципом: не підтверди сподівань, але задовольни потреби.

Цим принципом на практичному рівні, як підтверджують вихованці комуни й дослідники творчої спадщини видатного педагога, віртуозно володів А.С. Макаренко.

Нам убачається, що корені безумовного успіху довготривалого й масштабного (сьогодні сказали б фундаментального) експерименту видатного вітчизняного педагога треба шукати у двох основних характеристиках його діяльності.

По-перше, це ретельно сконструйована система соціального й індивідуального виховання особистості, що ґрунтується на випереджаючій час теорії реального педагогічного гуманізму (на кожному сантиметрі педагогічного поля – якомога більше вимог до вихованця і якнайбільше поваги до нього) і незламного педагогічного оптимізму (справжній виховний процес виховує справжню соціально цінну особистість без усяких героїчних зусиль і надриву сил, природно, спокійно й радісно). Ця система виховання не тільки теоретично декларована, але й до подробиць технологізована як відповідно до мети, змісту, засобів і методів виховних дій, так і на рівні кожної виховної операції з багатоваріантними способами їх виконання. Тільки система виховання такого класу могла претендувати на справді наукову. З цього приводу А.С. Макаренко зауважував: «Чудові прогресивні педагогічні ідеї часто-густо прикривали повну наукову пустоту, як-небудь заміщену цілковито домашніми і цілковито дикими способами. І в кінцевому підсумку тон задавався зовсім не школою, а сім'єю, вулицею, перервою між уроками, загалом тими хвилинами, коли немає біля нас педагога. Хаотична машина соціального цілого мільйонами тяжів утягувала наше юнацтво, і разом з ним

метлявся на якомусь кінці прикрашений ідеями педагог, якого далеко відкидало на поворотах [2, т. 1, 13]. Справжня ж система виховання може народжуватися і розвиватися, на думку А.С. Макаренка, тільки шляхом подолання хаосу, від неорганізованого соціального руху до все більш організованого, впорядкованого, логічного. У цьому ідеї А.С. Макаренка перегукуються із сучасними концепціями особистісно зорієнтованої освіти на основі постнекласичних синергетичних поглядів.

Видатний педагог доводив, що є педагогічні теорії, які безуспішно намагаються бути самодостатніми. Не включаючи практику, логіку об'єктивної дійсності, вони не розвиваються, не збагачуються за її рахунок, а прагнуть нав'язати їй свої «створені принципи». Тому ці педагогічні теорії неминуче виявляються глибоко формалістичними, схоластичними і недієздатними. «Схоластична віддаленість нашої науки від педагогічної практики, відсутність певного наукового методу, гіпотетичність більшості теоретичних положень, перевага форми проповіді, крайня дедуктивність самої логіки наукової роботи і, нарешті, ціле море надивовижу живучих забобонів – усе це призводить до того, що нині у нас у практиці немає жодного зовсім безперечного положення». [2, 82 – 83]. Наскільки актуально звучить ця думка сьогодні на тлі серйозних кризових явищ нашої педагогічної науки!

Зрозуміти педагогічну систему та педагогічну технологію А. Макаренка – це збагнути зміст діалектики особистості й «педагогічної техніки», особистості і колективу, виховання у праці і через поєднання навчання з виробничою працею, в атмосфері різноманітної естетичної, фізичної, ігрової діяльності і через постановку перед кожним з вихованців перспектив побудови його майбутнього трудового та духовного життя.

І в теоретичних побудовах А.С. Макаренка, і в його технології можна виявити головну якість людини, яку повинна настійливо виховувати соціально і особистісно зорієнтована педагогіка. Йдеться про формування дисциплінованості юного громадянина. Розкриваючи співвідношення дисциплінованості і свободи особистості, А.С. Макаренко наголошує, що поняття «свободи» протистоїть недисциплінованості, а волюнтаристському хаосу, сваволі. Саме ж поняття «дисциплінованість» значною мірою збігається з поняттям «вихованість»: виховувати означає формувати дисциплінованість, тобто вміння сприймати суспільні норми і діяти відповідно до них. Проте дисципліна може бути суто зовнішньою, примусовою, механічною і

внутрішньою, яка збігається зі свободою, тому що людина робить вчинок у потрібній формі не через страх, а через внутрішню потребу. «Наша дисципліна – це поєднання повної усвідомленості, ясності, цілковитого розуміння, спільного для всіх розуміння – як треба робити, з чіткою цілком точною зовнішньою формою, яка не допускає суперечок, незгод, заперечень, зволікань, балаканини. Ця гармонія двох ідей у дисципліні – найважча річ» [2, т. 4, 257 – 258]. Сьогодні нам легко закинути А.С. Макаренку відносно ідеологізації дисципліни, побудованої на виконанні норм тоталітарної держави, що часто-густо відкидала норми життя справді цивілізованого суспільства. Мабуть, така критика має рацію, але всякий освічений і неупереджений педагог помітить завершену логіку А.С. Макаренка щодо дисципліни і його принципову правоту у підходах до формування дисциплінованості у праці, самоорганізації життєдіяльності, естетизації буття тощо.

Сьогодні принципово важливі міркування і підходи А.С. Макаренка до праці як головного важеля у вихованні. Усталеним є уявлення про те, що будь-яка праця завжди і всюди є благом для розвитку особистості. Антон Семенович показав, що ця ідея надто однобічна і часто помилкова. Сама по собі праця «педагогічно нейтральна» і може мати як позитивний, так і негативний виховний ефект. Одноманітна і важка фізична праця, яка не стимулює емоцій та розумової активності, гальмує розвиток особистості. Лише високопродуктивна праця, що відповідає сучасному рівневі технічного прогресу і включає елементи творчості і самостійності, є педагогічно ефективною.

Насправді, кардинальні зміни не тільки у виробництві комуни, але й у виховній роботі відбулися, коли запрацював справжній сучасний завод. З усних розповідей вихованок комуни Олени Лазаревої та Євдокії (Дусі) Мануйлової можна уявити, які палкі дискусії точилися навколо майбутніх змін і у присутності А. Макаренка і без нього.

Останні документи доводять, що А.С. Макаренко брав активну участь в ухваленні певних рішень разом з керівництвом ГПУ з виробництва фотоапаратів та електросверлилок. Відзначаємо це з тієї причини, що деякі дослідники А.С. Макаренка заперечують його особисту участь у створенні найсучаснішого виробництва в комуні Дзержинського.

Майже кожний із 12 колишніх комунарів, з якими нам пощастило спілкуватися, відзначали, що найсучасніша техніка їх заводів допомагала

досягти і високої культури праці, і культури відповідальної поведінки, і загальної культури життя.

Аналізуючи педагогічну технологію А.С.Макаренка, не можна не помітити його прискіпливу увагу до будь-якої деталі педагогічних дій. Організація дитячого життя, постійне спілкування з вихованцями на кожному кроці вимагають використанням «технічних дрібниць», які ніяк не вміщаються у «висоти педагогічної філософії». «Мене цікавить, – пише А. Макаренко, – і матеріальна цінність відра, і техніка його зникнення. Відра видаються у загоні під відповідальність помічника командира, який устанавлює чергу прибирання, отже чергу відповідальності. Відповідальність за відро і ганчірку для мене такий самий токарний верстат, хай і останній у ряду, але на ньому відточуються кріпильні частини для найважливішого людського атрибута: почуття відповідальності. Без цього атрибута не може бути ... людини, буде «некомплект» [2, т. 1, 559].

Таким самим необхідним технічним приладом для А. Макаренка був голос педагога, нюанси інтонації, вміння поєднати залізну логіку дій з емоційною виразністю і безпосередністю.

Сьогодні у зарубіжній і вітчизняній педагогіці багато зроблено з узагальнення й запровадження виховної системи і технологій А.С.Макаренка. Однак поки що мало уваги звертається на інший чинник успішної діяльності виховної системи видатного педагога. Будь-яка система виховання та її технології багато в чому залежать від особистості педагога, який запроваджує розроблені ідеї у практику. А.С.Макаренко не тільки створив досконалу систему могутньої виховної дії, але й кожного дня щедро й безкорисливо віддавав цьому діючому механізмові свій потужний інтелект, педагогічну культуру, увесь духовний, вольовий, фізичний потенціал, своє гаряче серце (хоча якраз про серце А. Макаренко відмовлявся говорити). Не може не викликати захоплення величезний простір щоденної творчості Антона Макаренка: унікальний в історії педагогіки факт поєднання його плідної роботи мислителя, теоретика педагогіки і педагога-практика, письменника й публіциста. Застосовуючи категорію часу, варто відзначити унікальну тривалість активної педагогічної діяльності А.С. Макаренка: 9 років у дореволюційній школі і майже 20 років за радянський період.

За матеріалами досліджень С.С. Невської, Є. Григорович згадувала, що діти «його дуже любили, поважали і вірили йому. Коли я думаю, чому вони так його

поважали, це просто тому, що вони відчували, що він їх любить, що він їм все своє життя віддає» (ЦГАЛІ СРСР. – Фонд 332. – Оп. 4. – Ед. хр. 536. – Л.12).

А.С. Макаренко перетворювався у спілкуванні з вихованцями, ставав справжнім педагогом з артистичним даром, відомі його знамениті відставлені в часі бесіди з тими, хто провинився, його вміння ніколи не повертатися до колишніх покарань, здібності талановито вливати на настрої оточуючих, могутній оптимізм творчої енергії. Він володів незвичайним інтуїтивним даром, був здатним за виразом очей і міміки обличчя визначати, хто винен у гострому конфлікті. А. Макаренко не був ханжею в педагогіці, не був він і рожевим романтиком, а тому звичайно керувався тверезим, логічним, раціональним розрахунком, помноженим на глибоку культуру його гуманізму.

Останніми роками в комуні ім. Дзержинського над А. Макаренком згущувалися хмари, особливо у зв'язку з незгодою педагога замінити комунарів на заводі професійними робітниками. Він був усунутий з посади начальника комуни і виконував роботу його заступника з педагогічної частини. На нього почастишали доноси і у Харкові, і у київський період, коли чиновникам з ГПУ «доброзичливці» підкидали матеріали про його небільшовицьку поведінку, про зв'язки з братом, про «білогвардійські штучки» у виховній системі. Але А. Макаренко, з погляду теорії творчої самореалізації, був воістину великим за термінологією А. Маслоу, самореалізатором, тобто людиною, здатною у критичну хвилину швидко піти в іншу сферу творчості, якщо попередня веде у безвихідь. З допомогою М. Горького, який цінував педагогічний і літературний талант Антона Семеновича, він переїздить до Москви і вступає до Спілки письменників. Останній період його життя – це неймовірно інтенсивна літературна і суспільно-педагогічна діяльність. Якщо заглянути в книгу А. Фролова «Макаренко: московський період творчості (1937 – 1939 гг.). Хроника дел и мыслей» (1997 р.), то можна тільки вражатися тій кількості справ, які звалювала на себе щодня ця вже серйозно хвора людина, якій у березні 1939 р. лікарі взагалі заборонили працювати. А він до останнього не знижував швидкості, поспішав на педагогічні виступи, виконував нескінченні замовлення видавництв, став, по суті, літературним поденником. У телевізійному фільмі «Семейные тайны Антона Макаренко» (2005 р.) онук племінниці А. Макаренка Олімпіади Віталіївни, висловив гірку, але, мабуть, справедливую думку про те, що у цей момент не знайшлося близької людини, яка

б захистила талант, який згорав від нелюдських перевантажень. Більше того Галина Салько, його дружина, вимагала все нових літературних заробітків, жити на яких А. Макаренко не звик, оскільки все життя був державним службовцем і щомісячно отримував тверду зарплату.

1 квітня 1939 р. А.С. Макаренко раптово помер від серцевого нападу на ст. Голіцино під час посадки у вагон приміського потяга, що йшов до Москви.

Отже, без щоденних зусиль талановитої людини будь-яка система слабшає, руйнується і врешті зникає. Яскраві та драматичні приклади тому – колонія ім. Горького, яка на очах розпалася й розбіглася, варто було Антону Семеновичу відійти від неї. Більш свіжий приклад, Павлиська середня школа, яка за неповний рік після смерті В.О. Сухомлинського загубила свій творчий потенціал, своєрідне обличчя, перетворившись у рядову сільську освітню установу.

Іншими словами, щоб система і її технології успішно діяли, потрібно не просто зусилля учасників виховного процесу, але й титанічна праця центру цієї системи – її реального талановитого керівника.

Висновки. Ці уроки видатного педагога – багатюща й незамінна скарбниця для розбудови нашої національної школи. Творча спадщина і А.С. Макаренка, і В.О. Сухомлинського ще вимагають глибокого, спокійного, але детального й креативного осмислення новими талантами педагогічної теорії та практики. Це потрібно не тільки для того, щоб скласти достойну шану історичним досягненням, а здебільшого для того, щоб на досвіді розбудувати нову педагогіку демократичної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарев М.О., Щербина-Яковлева О.Ю. Вчення А.С. Макаренка і переборення ірраціональності в педагогічній діяльності // Рад. школа. – 1988. – № 3. – С. 17 – 24.
2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8-ми т. – М., 1983.
3. Фролов А. Макаренко: московский период творчества (1937 – 1939 гг.). Хроника дел и мыслей. – Н. Новгород, 1997. – 125 с.